

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розкрито поняття "самостійна робота"; проаналізовано погляди науковців на організацію самостійної роботи учнів; аргументовано її необхідність та цінність у навчальній діяльності. З'ясовано роль системно-організованої самостійної роботи у формуванні ключових компетентностей школярів.

Запропоновано методичні поради стосовно організації самостійної роботи учнів на уроках української літератури; дібрані завдання, що дають можливість ефективно працювати з творами українських письменників, зіставляти, порівнювати, узагальнювати нову інформацію, створювати новий творчий продукт.

Ключові слова: самостійна робота, ключові компетентності, українська література, методичні поради, навчальні завдання.

Н. Скоморовская. Организация самостоятельной работы учащихся на уроках украинской литературы. В статье раскрыто понятие "самостоятельная работа"; проанализированы взгляды ученых на организацию самостоятельной работы учащихся; аргументировано ее необходимость и ценность в учебной деятельности. Выяснена роль системно организованной самостоятельной работы в формировании ключевых компетентностей школьников.

Предложены методические советы по организации самостоятельной работы учащихся на уроках украинской литературы; подобраны задания, позволяющие эффективно работать с произведениями украинских писателей, сопоставлять, сравнивать, обобщать новую информацию, создавать новый творческий продукт.

Ключевые слова: самостоятельная работа, ключевые компетентности, украинская литература, методические советы, учебные задачи.

N. Skomorovskaya. Organization of independent work of students in the

lessons of ukrainian literature. The article describes the concept of "independent work", analyzes the views of scientists on the organization of independent work of students, its necessity and value in educational activity, its role in systemically organized independent work in formation of key competences of schoolchildren.

Methodical advice on the organization of independent work of students in ukrainian literature lessons is offered; Selected tasks that enable to effectively work with the works of ukrainian writers, compare, compare, synthesize new information, create a new creative product.

Key words: independent work, key competences, ukrainian literature, methodical advice, educational tasks.

Meta: розкрити зміст поняття "самостійна робота"; запропонувати систему самостійних завдань, які вчитель може використати на уроці української літератури.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Відповідно до вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011р. № 1392, метою загальної середньої освіти є розвиток і соціалізація особистості учнів; формування в них національної самосвідомості, культури, світоглядних орієнтирів, навичок практичного використання досвіду, набутого за допомогою читання; усвідомлення важливості читання як чинника власного становлення й соціалізації, екологічного мислення й поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок; здатність до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів [2]. Досягнути окресленої цілі та сформувати ряд ключових компетентностей на уроках української літератури вчителю допоможе правильно організована самостійна робота учнів. За допомогою різноманітних завдань педагог спонукає школярів до пошуку, аналізу нової інформації. Вони вчаться робити самостійні висновки, аргументовано висловлювати свої думки, створювати власні творчі продукти. У процесі виконання самостійних завдань кожен учень стає ак-

тивним суб'єктом навчального процесу.

Аналіз досліджень і публікацій.

Про необхідність формувати у школярів уміння працювати самостійно писали багато науковців. Так, К. Ушинський вважав самостійну роботу програмою самоосвіти на все життя [8, 45]. О. Дорошкевич у книзі "Українська література в школі" наголошував: "В основі всієї шкільної праці повинен лежати художній твір, безпосереднє з ним знайомство, студії, самостійні вправи" [4, 33]. С. Пасічник стверджував, що важливою умовою успішного вивчення учнями художньої літератури є інтенсифікація самостійної роботи. Величезна кількість інформації, яку необхідно засвоїти учням, вимагає вироблення в них уміння самостійно набувати й осмислювати знання. Ці вміння дуже потрібні в житті. Адже жодний підручник чи програма, якими досконалими вони не були б, не можуть забезпечити набуття тих знань, що потрібні людині протягом усього її життя. Самостійна робота може мати і репродуктивний, і творчий характер, відзначатися різною мірою самостійності. Учні можуть самі опрацювати поданий у підручнику матеріал, самостійно розв'язати поставлене завдання або виконати його за певним зразком, за запропонованою вчителем системою запитань і завдань [4, 77].

В. Сухомлинський радив навчати так, щоб школярі самостійно здобували знання. Це потребує від учителя вміння спонукати їх до розв'язання пізнавальних завдань; оцінки подій, явищ, учинків, дій, висловлення своїх думок у процесі диспутів; установлення причинно-наслідкових залежностей, що допоможуть виявити щось нове, незнайоме в пізнанні істини, закономірностей навколишнього світу [7]. Б. Степанишин зауважував, що одним із найрадикальніших засобів свідомого і глибокого засвоєння наук бачиться проведення різноманітних самостійних робіт, бо саме вони прищеплюють учням необхідні практичні вміння й навички розумової праці в галузі гуманітарних наук і мистецтва слова, сприяють формуванню творчої активності, бо при її застосуванні школяр стає не лише об'єктом, а й суб'єктом, співтворцем навчання і вихо-

вання [6, 12].

У сучасній методиці організацію самостійної роботи розглядали Н. Волошина, В. Золотникова, О. Ісаєва, О. Мазуркевич, Л. Мірошниченко, Н. Дига, З. Шевченко, Так, І. Хом'як оцінював самостійну роботу як особливу форму організації навчальної діяльності, спрямованої на пошук необхідної інформації, осмисленого і творчого сприймання її з метою вироблення професійної компетентності [9, 92]. З. Шевченко стверджувала, що сутність самостійної роботи учнів полягає у самостійному виконанні ними навчальних завдань репродуктивного чи творчого характеру під безпосереднім або непрямым керівництвом учителя. На уроках літератури самостійна робота сприяє розвитку умінь і навичок працювати з додатковою літературою, зіставляти літературні факти, образи, художні твори, давати їм оцінку, робити узагальнення, висновки [10, 146].

У нашій статті ми зосередимо увагу на організації самостійної роботи учнів на уроках української літератури в умовах сучасної освіти, що зорієнтована на формування компетентного читача.

Виклад основного матеріалу дослідження. На уроці української літератури вчитель має сформувати ряд ключових компетентностей: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовою, спілкування іноземними мовами, математична компетентність, компетентності у природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність та підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та самовияв у сфері культури, екологічна грамотність і здорове життя. Правильно поєднуючи різні види навчальної самостійної діяльності учнів, словесник має можливість сформувати ряд необхідних для цих компетентностей умінь: установлювати причинно-наслідкові зв'язки, виокремлювати головну та другорядну інформацію; чітко формулювати визначення й будувати гіпотези; перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема); визначати мету й цілі власної діяльності та розвитку, планувати й організувати їх, здійснювати задумане, рефлексувати й оцінювати результат; використовувати різноманітні стратегії навчання; користуватися різними джерелами інформації; знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію, перетворювати її з однієї знакової системи в іншу; працювати в парі, групі; аргументовано та грамотно висловлювати

власну думку щодо суспільно-політичних питань; зіставляти специфіку розкриття певної теми (образу) у різних видах мистецтва; ідентифікувати себе як представника певної культури тощо.

Проаналізувавши праці вітчизняних учених, можна запропонувати ряд практичних порад щодо організації самостійної роботи.

1. У роботі завжди орієнтуватися на особистість учня, ураховувати його природні задатки та навчальний інтерес. Кожен школяр – це особистість, котра має творчі здібності. Завдання вчителя – побачити та максимально розвивати їх, добирати завдання, які зацікавлять учня, допоможуть удосконалити необхідні вміння. Таким може бути завдання виготовити буклет (інформаційний, рекламний), написати рецензію, скласти кросворд, підготувати інсценізацію, намалювати малюнок, підібрати світліни, музику, створити презентацію. Учням, котрим цікава дослідницько-пошукова робота, доцільно запропонувати дослідницькі завдання. У процесі дослідження-порівняння вони самостійно порівнюють явища літературного процесу, окремі твори чи творчість різних письменників; під час дослідження-аналізу вивчають мовні особливості твору; дослідження-конструювання вже передбачає застосування набутих знань у практичній роботі; дослідження-характеристика доречна тоді, коли у творі йдеться мова про певного історичного діяча чи знакову подію в історії України, оскільки письменник часто не просто описує те чи інше явище, але й пропонує своє пояснення, чому саме так сталося, шукає причини та показує її наслідки.

2. Поєднувати як індивідуальну самостійну роботу, так і роботу у групах, парах. Колективна форма самостійної роботи (диференційована чи довільна) об'єднує зусилля школярів на досягнення спільної мети. Вони вчаться працювати в парах, міні-групах, разом обговорювати ідеї, висувати гіпотези, працювати з інформацією, перетворювати її з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема).

Індивідуальна робота передбачає індивідуальну самостійну роботу кожного учня з урахуванням його можливостей. Її завдання – максимально розкрити потенціал кожної особистості; навчити працювати з новою інформацією, порівнювати, узагальнювати, формувати свою думку, вибудовувати власну позицію.

3. Формувати в учнів уміння швидко працювати з інформацією, виділяти го-

ловне, поєднувати різні частини матеріалу, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати думки різних людей з метою формування власних поглядів. Школярі мають навчитися творчо представляти результати своєї роботи, створювати презентації, буктрейлери тощо.

4. Планувати випереджувальні самостійні та завдання для роботи на уроці. Випереджувальні дають можливість звернути увагу учнів на той додатковий матеріал, що допоможе краще зрозуміти особливості життєвого та творчого шляху письменника, опрацювати нову інформацію та створити на її основі власний продукт. Тут слугують цікаві факти про митця, його оточення. Так, школярі виявлять інтерес до того, що І. Франко був першим професійним українським письменником, котрий відважився жити з праці пера, не мав державної роботи, не мав жодних нагород, не мав кафедри в університеті. Аналізуючи повість М. Коцюбинського "Тіні забутих предків", старшокласники можуть порівняти художній твір з екранізацією, з'ясувати, що випустив чи додав відомий режисер (С. Параджанов сам доповнив сцену весілля Івана і Палагни. В одній коломийці він почув алегорію на нерівний шлюб – чоловік захомував наречену у ярмо. У фільмі режисер буквально здійснив обряд ярма над героями – Іваном та Палагною. Це обурило гуцулів, які боялись ганьби через неіснуючий в них обряд. Суть епізоду пояснював так: Іван одружується на Палагні, свідомо знаючи, що їм обом доведеться тягнути ярмо власного шлюбу).

Випереджувальним завданням може бути підбір необхідного цитатного матеріалу. Зокрема, слова молодого письменника Степана Радченка із твору В. Підмогильного "Місто" дають можливість учням сформувати свою думку про цього персонажа, зрозуміти особливості його характеру та зміни у світогляді.

Йому вмиль стало ясно, що служби він тут не втрапить. Він – один серед сотні [5, 14].

Він вкоринив в собі звичку до самопоглиблення. І тепер, пригадуючи минувший день, лишався собою не задоволений. Він відзначив у собі певне вагання, якусь, хоч і хвилинну, занепадність – словом те, що можна назвати лежодухістю. А права на це він, на свою власну думку, не мав жодного. Він – нова сила, покликана зі сіл до творчої праці. Він – один з тих, що повинні стати на зміну гнилизні минулого й сміливо будувати майбутнє [5, 28].

Ось вони – горожамі! Крамарі, безглузді вчителі, безжурні з дуруців ляль-

ки у пишних уборах! Їх треба вимести геть, розчавити цю розпусну черву, і на місце їх придуть інші [5, 44].

Таких, як він, тисячі приходять до міста, туляться десь по льохах, хлівах та бурсах, голодують, але працюють і вчать, непомітно підточуючи його гнилі підвалини, щоб покласти нові і непохитні В місто вливається свіжа кров села, що змінить його вигляд і істоту. І він – один із цієї зміни, що їй від долі призначено перемоги [5, 46].

Він ступив вперед, угору, покинувши когось на перейденому щаблі. Поволі він набував знайомств. У товаристві почував себе добре, невимушено, радіючи тими тоненькими ниточками, що плів міжлюдьми, як старанний павук [5, 198].

Так сів Степан на стільця під написом: "Секретар журналу. ... Він ретельно перечитував рясноту зшитків та аркушів... але через кілька днів уже зрозумів, як мало талантів, яка невдячна робота шукати перлів у цьому паперовому морі, а вже через тиждень стомився, уже обурювався на смішні претензії нездар писати свої безглузді оповідання. І, зрештою, став такий, як кожен мусить стати, як тюремник стає серед в'язнів – тобто глузував із нікчемних потуг і розповідав знайомим як анекдоти ті дурниці, що іноді пишуть [5, 190].

Додатковий, самостійно опрацьований матеріал допоможе школярам краще зрозуміти значення кожного образу, його художню цінність та участь у реалізації авторського задуму.

На уроці літератури вчитель може запропонувати учням працювати з різноманітними завданнями, які допоможуть перевірити знання ними тексту твору.

Визначте автора слів:

1. А чого це ви поставали, та руки позгортали, та це й верзете бог зна що? Чи то можна в таку п'ятницю паскудить язика? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді і не вмере наглою смертю.

2. Як схочеш, то й сам прийдеши. З чорнявим постояла б, а рудому – зась.

3. Даруй же, боже, нам і нашим дітям вік довгий та щасливий, щоб ти, моя доню, була здорова, як вода, щоб цвіла довіку, як рожда, щоб ти закрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля садочок, приголубила мою старість.

4. Я цілу ніч спала, як не спала. Все ніби гуляла з тобою в зеленому гаю та

квітки рвала; все ніби дивилась на тебе – не надивилась, говорила з тобою – не наговорилась.

5. Оце недавно, серденько моє, просили мене готувати обід аж у Дешики: у священика були хрестини. Господи милосердний! Наїхало гостей повнісінькі хати, а я на всіх настачила. Вже як пороз'їздилися гості, а матушка й кличе мене в покої, садовить мене на стільці за столом, сама сідає зо мною вечерять... Їй-богу, правду кажу, п р о ш е вас.

6. Як пішла я понад очеретами та болотами та зійшла я на високу могилу: ой там на могилі, на Осі-янській горі, там стоїть церковця, бубликом замкнута, медяником засунута. Одкусю я медяника, одкусю я бублика та ввійду в ту церковцю.

7. А я вам, мамо, не наймичка. Я й в своєї матері не була наймичкою. Коли пішлось на колотнечу, то нам треба робити діло пополювіні. Поганять і в мене стало б хисту, аби було кого.

8. Твоя краса, твої чорні брови неначе моє здоров'я. Як глянув я на тебе, то наче набрався здоров'я

9. Не так легко, мамо, прийнятись, коли посадили ніби на гарячому піску.

10. Хіба в мене жіночий розум, щоб я жінок слухав?

11. Одривай хату! Не буду я з вами жити через сіни, хоч би мала отут пропасти! Бери, Карпе, сокиру, та зараз одривай хату, а як ти не хочеш, то я сама візьму сокиру та й заходжусь коло хати.

12. Ой лишечко! Викола проклята зміюка мені око!

Визначте, якою частиною сюжету є слова: "Діло з грушею скінчилося несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирилися. В обох садибах настала мирнота й тиша":

1. Кульмінація.
2. Розв'язка.
3. Зав'язка.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Системна самостійна робота дає можливість розвивати пізнавальну активність учнів. Школярі таким чином аналізують інформацію, планують свою роботу та контролюють її результати. На уроці літератури учні формують свою думку про творчість українських письменників, вчать інтегрувати українсь-

ку літературу у світовий літературний процес. Вони стають вдумливими читачами, розуміють цінність літератури як виду мистецтва, вчать відрізняти високохудожні твори від масової літератури.

Отже, сьогодення вимагає від педагога оновлювати свій методичний інструментарій, упроваджувати нові технології, шукати цікаві форми організації навчальної діяльності старшокласників. Самостійна робота – це перспективна дослідницька тема, оскільки з розвитком суспільства, поширенням технічного процесу змінюються підходи до її організації, пропонуються нові види початкової діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий глумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. Бусел В. І.]. – К. : Ірпінськ : ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html
3. Ісаєва О. О. Організація самостійної роботи учнів при вивченні зарубіжної літератури / О. О. Ісаєва // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – № 10. – С. 13–14.
4. Пасічник С. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. А. Пасічник. – К. : Рад. школа, 1983. – 317 с.
5. Підмогильний В. Місто // В. Підмогильний. – Х. : Ранок, 2003. – 256 с.
6. Степанишин Б. І. Література – вчитель - учень (Самостійне вивчення учнями літератури) : посібник для вчителя. – К. : Освіта, 1993. – 240 с.
7. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа : вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – 640 с.
8. Ушинський К. Д. Твори : у 6 т. – К. : Рад. школа, 1952. – Т. 1. – 212 с.
9. Хом'як І. Самостійна робота в системі навчальної діяльності студентів / І. Хом'як [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin
10. Шевченко З. Основні методи вивчення літератури / З. Шевченко // Наукові основи методики літератури : навчально-методичний посібник. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.

Стаття надійшла 8.04.2017 р.